

Bartosz KACZOROWSKI

Uniwersytet Łódzki

bartoszkaczorowski@wp.pl

ROSJA WOBEC SEPARATYZMU KATALOŃSKIEGO (2014-2017)¹

ABSTRACT **Russia and Catalanian Separatism**

The article analyzes the attitude of Russia towards the increasing importance of Catalanian separatism. Moscow, despite its official recognition of the problem as Spain's internal affair, has carried out various actions in order to strengthen the separatist movement, mainly by activity in cyberspace. The aims of these steps were to undermine the stability of West European states, to present them as violating human rights and to weaken NATO and the European Union. Russian actions were treated by Spain as directed against its territorial integrity and as a result, they increased awareness of this problem in the Spanish public opinion. As a consequence, a shift of Madrid's policy towards Moscow is very highly probable.

Keywords: Catalonia, Spain, Russia, Ukraine, separatism, hybrid warfare, cyberspace, international relations, Putin

Słowa kluczowe: Katalonia, Hiszpania, Rosja, Ukraina, separatyzm, wojna hybrydowa, cyberprzestrzeń, stosunki międzynarodowe, Putin

¹ Artykuł powstał pod koniec 2017 r.

Dwa dni po „referendum” przeprowadzonym przez katalońską Generalitat 1 października 2017 r. Władimir Putin ogłosił, że jego państwo uznaje problem Katalonii za wewnętrzną kwestię Królestwa Hiszpanii². Ta korzystna dla rządu w Madrycie deklaracja stała jednak w wyraźnej sprzeczności z faktyczną aktywnością Moskwy w czasie kryzysu katalońskiego. Kreml wykazał bowiem duże zainteresowanie jego przebiegiem i wyraźnie wspierał separatyzm, stosując środki z powodzeniem wykorzystywane w ostatnich latach: działania w cyberprzestrzeni.

Trudno oczywiście podejrzewać, by celem całej operacji było uzyskanie wpływów w tej części Europy: interesy strategiczne Moskwy są tam zdecydowanie ograniczone, a prawdopodobieństwo utworzenia niepodległego państwa katalońskiego od samego początku było minimalne. Kreml pragnął raczej wykorzystać napięcie w relacjach między Generalitat a rządem w Madrycie do promowania innych separatyzmów, w tym tych w najbliższym sąsiedztwie Rosji, do podważania stabilności państw i organizacji międzynarodowych, takich jak UE czy NATO, wreszcie do przedstawiania krajów Europy Zachodniej jako ograniczających demokrację i łamiących prawa człowieka. Trudno w tym momencie nie pokusić się o porównanie z rokiem 1936, gdy Moskwa również uznawała przejście kontroli nad Hiszpanią za cel drugorzędny, koncentrując się przede wszystkim na pogłębieniu konfliktu między mocarstwami z zamiarem sprowokowania wybuchu wojny europejskiej³.

Choć niektóre polskie media podawały informacje o zwiększonym zainteresowaniu Rosji sprawami Półwyspu Iberyjskiego, dotychczas to zagadnienie nie zostało dokładnie przebadane. Celem niniejszego artykułu jest zmiana tego stanu rzeczy. Została w nim dokonana analiza różnych aspektów rosyjskiego wsparcia dla separatystów oraz hiszpańskiej reakcji na tę aktywność. Pozwala ona wysnuć hipotezę, iż w polityce zagranicznej Madrytu zachodzi istotna zmiana, a stosunki z Moskwą ulegają wyraźnemu pogorszeniu.

² P. Bonet, *Putin expresa preocupación por España*, „El País” 2017, 4 X, [online] https://elpais.com/internacional/2017/10/04/actualidad/1507102245_848971.html, 17 X 2017; *Putin espera que España supere la crisis de Cataluña y destaca los lazos bilaterales*, [online] <https://www.efe.com/efe/espana/portada/putin-espera-que-espana-supere-la-crisis-de-cataluna-y-destaca-los-lazos-bilaterales/10010-3397554>, 29 X 2017.

³ Na temat polityki Związku Sowieckiego wobec wojny domowej w Hiszpanii zob. m.in.: B. Kaczorowski, *Franco i Stalin. Związek Sowiecki w polityce Hiszpanii w okresie drugiej wojny światowej*, Łódź–Kraków 2016, *Biblioteka Myśli Politycznej*; B. Koszel, *Hiszpański dramat 1936-1939. Wojna domowa w polityce mocarstw europejskich*, Poznań 1991, *Prace Instytutu Zachodniego*, nr 57; S. Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, New Haven 2004; Y. Rybalkin, *Stalin y España. La ayuda militar soviética a la República*, Madrid 2007; *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, red. R. Radosh, M.R. Habeck, G.N. Sevostianov, New Haven 2001, *Annals of Communism*; M. Wołos, *Udział obywateli Związku Sowieckiego w wojnie domowej w Hiszpanii w latach 1936-1939*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2016, nr 97, s. 31-63.

KREML I JEGO SOJUSZNICZY

Zwiększone zainteresowanie Katalonią można w Rosji dostrzec od kilku lat. Na przykład tego regionu 13 marca 2014 r. podczas przemówienia w Radzie Bezpieczeństwa powołał się rosyjski ambasador przy ONZ Witalij Czurkin, usiłując usprawiedliwić oderwanie Krymu od Ukrainy. Stwierdził wówczas, że referendum nie jest nową instytucją i w przyszłości odbędzie się ono m.in. w Szkocji i Katalonii. *Konteksty prawne i historyczne, jak również wyniki głosowań, są różne. Ale istota jest ta sama: mieszkańcy tych jednostek mieli lub będą mieli szansę wyrazić swoją opinię. Dlaczego więc lud Krymu miałby być wyjątkiem?* – pytał, uzasadniając tym samym rosyjską okupację półwyspu⁴.

Nie brakowało w Europie polityków, którzy w owym czasie zadawali to samo pytanie. Sprawa katalońska pojawiła się w kontekście Krymu podczas debaty parlamentarnej w niemieckim Bundestagu, kiedy lider lewicowej partii Die Linke, Gregor Gysi, skrytykował uznanie niepodległości Kosowa, które jego zdaniem *otworzyło puszkę Pandory*. Dalej zaś stwierdzał: *Baskowie pytają, dlaczego oni nie mają prawa zwołania referendum, by zdecydować, czy chcą należeć do Hiszpanii, Katalończycy pytają, dlaczego oni również nie mogą zwołać referendum na temat ich przynależności do Hiszpanii; tak samo obywatele Krymu*⁵.

W 2015 r. w Moskwie odbył się zorganizowany przez Antyglobalistyczny Ruch Rosji kongres separatystów z całego świata, w którym udział wziął przedstawiciel efemerycznego ugrupowania Solidarność Katalońska (Solidaritat Catalana), Enric Folch. W 2016 r., w czasie jego drugiej odsłony⁶, Folch udzielił „Izwestii” wywiadu, w którym zapewniał, iż niepodległa Katalonia uzna rosyjskie władztwo nad Krymem. Rosyjskie media, używające wszelkich argumentów, by przyzwyczaić światową opinię publiczną do kontrolowania półwyspu przez Moskwę, szybko odpowiednio nagłośniły tę deklarację⁷. Zanim europejskie serwisy informacyjne wyjaśniły, że ekipa Folcha nie ma żadnego wpływu na władzę, a on sam nie jest nawet deputowanym, wiadomość zdążyła już obieć media społecznościowe.

Zwiększone zainteresowanie separatyzmem nastąpiło wraz ze wzrostem jego siły. W kwietniu 2017 r. przewodniczący katalońskiej Generalitat, Carles Puigdemont, spotkał się w Waszyngtonie z Daną Rohrabacherem, politykiem Partii Republikańskiej,

⁴ E. Val, *Rusia menciona la consulta catalana en el Consejo de Seguridad de la ONU*, „La Vanguardia”, 14.03.2014, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20140314/54403629896/rusia-menciona-consulta-catalana-consejo-de-seguridad-onu.html>, 10 X 2017; L. Bassets, *Cataluña no es Crimea. La comparación con Ucrania y Crimea funciona internacionalmente pero incomoda en Madrid y Barcelona*, „El País” 2014, 17 III, [online] https://elpais.com/ccaa/2014/03/16/catalunya/1394992763_001008.html, 5 X 2017.

⁵ *La cuestión catalana y vasca se cuele en el Bundestag a propósito de Crimea*, „La Vanguardia” 2014, 13 III, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20140313/54403046259/cuestion-catalana-vasca-cuela-bundestag-proposito-crimea.html>, 10 X 2017.

⁶ P. Bonet, *Rusia reúne a independentistas de todo el mundo mientras reprime a tártaros o causásicos*, „El País”, 25 IX 2016, [online] https://elpais.com/internacional/2016/09/25/actualidad/1474831519_514732.html, 5 X 2017.

⁷ *Group Says Independent Catalonia Would Recognise Crimea as Russian*, 28 IX 2016, [online] <https://sputniknews.com/world/201609281045773918-catalonia-recognize-crimea-russian>, 5 X 2017.

określonym powszechnie jako *ulubiony kongresmen Putina*⁸. Rohrbacher był zresztą jedynym kongresmenem, który spotkał się z twórcą WikiLeaks, Julianem Assange'em. Do ich rozmowy doszło w sierpniu, a wkrótce potem, jak zauważył hiszpański „El Confidencial”, Assange zaczął prowadzić aktywną kampanię na rzecz separatystów na Twitterze. Starał się przede wszystkim podgrzać emocje przed „referendum”, ukazując rząd w Madrycie jako niezwykle agresywny, a 9 września ostrzegał nawet przed powtórzeniem scen z Tiananmen⁹.

Jego tweety osiągały znaczną popularność i były udostępniane po kilkanaście tysięcy razy, za co podziękował mu zresztą wiceprzewodniczący Generalitat z Republikańskiej Lewicy Katalonii (Esquerra Republicana de Catalunya) Oriol Junqueras¹⁰. Podobną aktywność w sieci – i podobne sukcesy – notowały tuby propagandowe Kremla: hiszpańska wersja RT (dawniej Russia Today) i Sputnik. Porównywano sprawę Katalonii do Krymu, rozgrywające się wydarzenia przedstawiano jako preludium kolejnej wojny domowej¹¹, a rząd w Madrycie oskarżano o „autorytaryzm”, o czym zresztą świadczy wyjątkowy wzrost popularności haseł „frankizm” i „Franco” na prorosyjskich profilach. Na ten element zwrócił nawet uwagę lewicowy „El País”, którego przecież o wybielanie czasów dyktatury czy sympatię do gabinetu Mariano Rajoya posądzać nie sposób¹².

Dobrym przykładem polityki dezinformacyjnej były wydarzenia z 20 września, kiedy hiszpańskie służby przeszukały gabinety wpływowych polityków Generalitat, a minister skarbu ogłosił przejęcie kontroli nad budżetem Katalonii. Prorosyjskie media puściły w obieg wersję dużo bardziej dramatyczną, ale zupełnie niezgodną z prawdą: o zawieszeniu autonomii regionu¹³. Ta informacja została użyta także przez niektórych polskich dziennikarzy, powtórzyły ją m.in. „Najwyższy Czas!”¹⁴ i wp.pl¹⁵. Warto pod-

⁸ M. Lamelas, *Puigdemont, dos congressistas y un „lobby”: el triángulo que explica los tuits de Assange*, „El Confidencial” 2017, 14 IX, [online] https://www.elconfidencial.com/espana/cataluna/2017-09-14/rusia-cataluna-cuna-merkel-romper-europa_1443052/, 21 X 2017.

⁹ <https://twitter.com/julianassange/status/906630669085835269>, 21 X 2017.

¹⁰ <https://twitter.com/junqueras/status/907327766353334272>, 21 X 2017.

¹¹ Próbę rozprawienia się z mitem, jakoby konflikt w Katalonii był nową odsłoną wojny domowej w Hiszpanii, podjąłem w „Teologii Politycznej co Tydzień”. B. Kaczorowski, *Wojna domowa 2.0? Hiszpania w obliczu separatyzmu katalońskiego*, „Teologia Polityczna co Tydzień” 2017, nr 41(81), [online] <http://www.teologiapolityczna.pl/bartosz-kaczorowski-wojna-domowa-2-0-hiszpania-w-obliczu-separatyzmu-katalońskiego-1>, 21 X 2017.

¹² D. Alandete, *Noticias falsas e injerencias también en Cataluña*, „El País” 2017, 1 X, [online] https://politica.elpais.com/politica/2017/10/01/actualidad/1506885911_363023.html, 21 X 2017.

¹³ *Puigdemont: „El Estado español ha declarado un Estado de excepción”*, 20 IX 2017, [online] <https://actualidad.rt.com/actualidad/250581-puigdemont-estado-espanol-cruzado-linea-roja>, 21 X 2017; „State of Siege”: *Catalan Officials, Incl. Junior Economy Minister, Arrested over Referendum Docs*, 20 IX 2017, [online] <https://www.rt.com/news/403915-catalonia-minister-arrest-referendum/>, 21 X 2017.

¹⁴ *Rząd Hiszpanii zawieszona autonomia Katalonii i przejmuje budynki regionalnego rządu. Zatrzymania w ministerstwach. Do Barcelony ściągły silne oddziały żandarmerii*, „Najwyższy Czas!” 2017, 20 IX, [online] <http://nczas.com/wiadomosci/rzad-hiszpanii-zawieszona-autonomie-katalonii-i-przejmuje-budynki-regionalnego-rzadu-zatrzymania-w-ministerstwach-do-barcelony-sciagnely-silne-oddziały-zandarmerii/>, 21 X 2017.

¹⁵ J. Kociszewski, *Rząd Hiszpanii zawieszona autonomia Katalonii. Madryt robi wszystko, żeby storpedować*

kreślić, że to wszystko działo się jeszcze przed zaplanowanym na 1 października „referendum”, gdy działania państwa hiszpańskiego wobec separatystów były wciąż bardzo ograniczone. Nie da się więc obronić dość popularnej tezy, że służby rosyjskie jedynie wykorzystały prezent, jaki Rajoy dał sprawie katalońskiej przez przeprowadzenie operacji policyjnej w dniu „referendum”.

Wydarzenia z 1 października pokazały niezwykle skuteczną skuteczność stosowanych metod. Przez pierwsze dwa dni dominacją przekazu separatystów w mediach europejskich była bardzo wyraźna. Dezinformacja dotyczyła przede wszystkim interwencji policyjnej, przedstawianej jako niezwykle brutalna i powodująca ogromne straty ludzkie. Powoływano się na podawaną przez Generalitat – czyli stronę sporu – liczbę 893 rannych, zupełnie jej nie weryfikując. Dopiero po czasie okazało się, co przyznał sam rząd kataloński, że w szpitalach umieszczono jedynie 4 osoby, które zresztą po tygodniu wróciły do domów¹⁶. Podobnie rzecz się miała z wynikami „referendum”: wiele serwisów informacyjnych podało je, nie zważając na liczne nieprawidłowości podające w wątpliwość uczciwość procesu wyborczego (głosowania w kilku różnych lokalach wyborczych, komisje złożone jedynie ze zwolenników secesji, możliwość głosowania na kartach wydrukowanych w domu, zaskakująco mniejsza liczba głosów nieważnych w wynikach ostatecznych niż w wynikach częściowych). Taki był przypadek wielu mediów w Polsce, zarówno z prawej, jak i z lewej strony, co można stwierdzić, czytając same tytuły publikowanych artykułów: *90 proc. Katalończyków chce opuścić Hiszpanię* (Telewizja Republika)¹⁷, *Katalonia wybrała niepodległość („Rzeczpospolita”)*¹⁸, *Miażdżące zwycięstwo zwolenników niepodległości („Polska The Times”)*¹⁹, *Katalonia za niepodległością (onet.pl)*²⁰, *90% Katalończyków zagłosowało za niepodległością („Polityka”)*²¹.

Ta sytuacja pokazała, że znaczna część mediów była bardzo źle przygotowana do relacjonowania konfliktu w Katalonii i że w tym aspekcie wyolbrzymiająca siłę separatyzmu propaganda rosyjska osiągnęła pełny sukces. Jak oszacował Javier Lesaca z George

referendum, 20 IX 2017, [online] <https://wiadomosci.wp.pl/rzad-hispanii-zawiesza-autonomie-katalonii-madryt-zrobi-wszystko-zeby-storpedowac-referendum-6168146777855617a>, 25 X 2017.

¹⁶ *¿Cuántos heridos hubo en realidad el 1-O?*, „El País” 2017, 3 X, [online] https://elpais.com/elpais/2017/10/02/hechos/1506963876_226068.html, 5 X 2017.

¹⁷ *90 proc. Katalończyków chce opuścić Hiszpanię. Są pierwsze wyniki referendum*, [online] <http://telewizja-republika.pl/90-proc-katalonczykow-chce-opuscic-hiszpanie-sa-pierwsze-wyniki-referendum,54658.html>, 5 X 2017.

¹⁸ A. Bartkiewicz, *Referendum: Katalonia wybrała niepodległość*, „Rzeczpospolita” 2017, 2 X, [online] <http://www.rp.pl/Polityka/171009945-Referendum-Katalonia-wybrala-niepodleglosc.html>, 2 X 2017.

¹⁹ A. Gersz, *Referendum w Katalonii. Miażdżące zwycięstwo zwolenników niepodległości*, „Polska Times” 2017, 2 X, [online] <http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/referendum-w-katalonii-wyniki-miazdzace-zwyciestwo-zwolennikow-niepodleglosci,12535070/>, 2 X 2017.

²⁰ *Onet24: Katalonia za niepodległością*, 2 X 2017, [online] <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/onet24-katalonia-za-niepodlegloscia/ss88w2v>, 2 X 2017.

²¹ *90 proc. Katalończyków zagłosowało za niepodległością*, 2 X 2017, [online] <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1722088,1,90-proc-katalonczykow-zaglosowalo-za-niepodlegloscia.read>, 5 X 2017.

Washington University, spośród 5 mln wiadomości powstałych na temat Katalonii w mediach społecznościowych w dniach 29 września – 5 października, aż 78,2% sprzyjało separatystom, podczas gdy jedynie 19,2% było przychylnych rządowi w Madrycie²². Rosyjskie media RT i Sputnik stały się zaś czwartym pod względem popularności źródłem informacji na temat kryzysu katalońskiego. Ponadto według obliczeń Lesaki spośród 100 najbardziej aktywnych kont, które promowały rosyjską wersję wydarzeń, aż 84 było anonimowych, a większość z nich najprawdopodobniej stanowiły tzw. boty, czyli konta zautomatyzowane²³.

Rosyjska narracja była szczególnie ochoczo akceptowana przez środowiska najbardziej dotychczas podatne na działania Kremla: prawicy eurosceptycznej, która zaatakowała rząd Rajoya podczas debaty w Parlamencie Europejskim. Bardzo aktywny w tym aspekcie był popularny w mediach społecznościowych, a jednocześnie znany ze swojego spolegliwego stanowiska względem rosyjskiego imperializmu Nigel Farage²⁴. W Polsce w podobne tony uderzał Janusz Korwin-Mikke, który na Twitterze pokusił się nawet o stwierdzenie, że *Unia będzie mogła krytykować władze na Krymie dopiero, gdy Moskwa zacznie traktować Tatarów gorzej niż Madryt Katalończyków*²⁵. Związany z jego partią serwis wolnosc24.pl we wrześniu i październiku 2017 r. wyraźnie podgrzewał nastroje, usiłując stworzyć wrażenie, iż na Półwyspie Iberyjskim mamy do czynienia z kolejną wojną domową²⁶. Informacje dotyczące akcji hiszpańskiej policji były ponadto ilustrowane zdjęciami, które – jak się później okazało – zostały wykonane podczas zupełnie różnych okazji: pacyfikacji manifestacji w Madrycie z 2012 r.²⁷ czy protestów w Chile w 2016 r.²⁸

²² D. Alandete, *La maquinaria rusa ganó la batalla 'online' del referéndum ilegal*, „El País” 2017, 13 XI, [online] https://politica.elpais.com/politica/2017/11/12/actualidad/1510500844_316723.html, 14 XI 2017.

²³ J. Lesaca, *Why Did Russian Social Media Swarm the Digital Conversation about Catalan Independence?*, „The Washington Post” 2017, 22 XI, [online] https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/11/22/why-did-russian-social-media-swarm-the-digital-conversation-about-catalan-independence/?utm_term=.5cbc92a11a55, 24 XI 2017.

²⁴ *Nigel Farage ostro o hipokryzji UE ws. wydarzeń w Katalonii i sprawie Brexitu (03.10.2017)*, [online] https://www.youtube.com/watch?v=xY__RUzYAh8, 20 X 2017.

²⁵ <https://twitter.com/JkmMikke/status/917443935190110208> 9.10.2017, 20 X 2017.

²⁶ Widać to już nawet po tytułach artykułów, np.: *Czy w Hiszpanii dojdzie do wojny domowej? Szokujące nagrania ujawniają skalę konfliktu i nienawiści*, [online] <http://wolnosc24.pl/2017/10/05/czy-w-hiszpanii-dojdzie-do-wojny-domowej-szokujace-nagrania-ujawniaja-skale-konfliktu-i-nienawisci-video/>, 20 X 2017; *Wybuchnie wojna domowa? Katalońska policja postawiła się brutalnym glinom z Madrytu. Także strażacy bronią bitych ludzi*, [online] <http://wolnosc24.pl/2017/10/01/wybuchanie-wojna-domowa-katalonska-policja-postawila-sie-brutalnym-glinom-z-madrytu-takze-strażacy-bronia-bitych-ludzi-video/>, 20 X 2017.

²⁷ *Krwawe rozruchy w Katalonii. Policja brutalnie rozprawia się ze zwolennikami referendum. Setki rannych. Ich liczba wciąż rośnie*, 1 X 2017, [online] <http://wolnosc24.pl/2017/10/01/krwawe-rozruchy-w-katalonii-policja-brutalnie-rozprawia-sie-ze-zwolennikami-referendum-setki-rannych-ich-liczbawciaz-rosnie-wideo/>, 20 X 2017.

²⁸ *Hiszpańskie media: Madryt użyje rozwiązań siłowych, jeśli Katalonia ogłosi niepodległość. Scenariusz jest gotowy*, 9 X 2017, [online] <http://wolnosc24.pl/2017/10/09/hiszpanskie-media-madryt-uzyje-rozwiazan-silowych-jesli-katalonia-oglosi-niepodleglosc-scenariusz-jest-gotowy/>, 20 X 2017.

Warto odnotować jeszcze jedną zgodną z linią Kremla postawę partii Zmiana, której zarząd 28 października podał w oświadczeniu, iż *solidaryzuje się z narodem katalońskim w jego dążeniu do niepodległości oraz wzywa społeczność międzynarodową, w tym również polski rząd, do natychmiastowego uznania Republiki Katalonii i nawiązania stosunków dyplomatycznych między naszymi państwami*. Ugrupowanie przebywającego w areszcie Mateusza Piskorskiego wyraziło ponadto nadzieję, że kryzys w Katalonii *objawi się nie tylko odłączeniem od Królestwa Hiszpanii, ale także odrzuceniem integracji z zupełnie niedemokratyczną Unią Europejską, jak i agresywnymi podżegaczami wojennymi z NATO, które to instytucje w pierwszej kolejności odpowiadają za okupację i wyzysk wielu narodów na świecie*²⁹.

Trzeba również dodać, że Moskwa ma oddanych sobie sojuszników w jedynej partii ogólnohiszpańskiej, która wspiera ideę przeprowadzenia referendum w Katalonii: lewicowej Podemos. Jej przewodniczący, doktor politologii Pablo Iglesias Turrión, w swoich pracach naukowych kwestionował już fakt antypolskiej współpracy niemiecko-sowieckiej w 1939 r.³⁰, bronił rosyjskiej okupacji Krymu³¹, a współczesną Ukrainę określał mianem państwa *neonazistowskiego*³². Postulował ponadto powrót do polityki antyamerykanizmu i likwidację amerykańskich baz wojskowych w Hiszpanii, które według niego niosą *ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego*³³. Gdy w katalońskim parlamencie 27 października doszło do tajnego głosowania nad „deklaracją niepodległości”, 11 deputowanych katalońskiej filii partii pod nazwą Katalonia Tak, Możemy (Catalunya Sí que es Pot) było jedynymi przedstawicielami opozycji, którzy pozostali na sali. Ośmioro z nich przed oddaniem głosu pokazało kartkę wyborczą z zaznaczoną opcją na „nie”, ale trzech tego nie uczyniło, co od razu wywołało falę spekulacji³⁴. Ponadto najbardziej skrajny odłam partii, tzw. Anticapitalistas, który wziął na siebie ciężar organizacji obchodów stulecia rewolucji październikowej w Hiszpanii, wezwał rząd do

²⁹ Stanowisko zarządu krajowego Zmiany ws. niepodległości Katalonii, 29 X 2017, [online] <https://www.facebook.com/partia.zmiana/>, 30 X 2017.

³⁰ Okazję do takich stwierdzeń dał Iglesiasowi film *Katyń* w reżyserii Andrzeja Wajdy. Adiunkt Universidad Complutense w Madrycie w swojej książce *Maquiavelo frente a la gran pantalla. Cine y política* [Machiavelli wobec wielkiego ekranu. Kino i polityka] napisał: *Ta paralela między nazistami i Sowietami występuje w filmie ciągle, ale są momenty szczególnie wymagające uwagi, takie jak ten, kiedy widzimy, jak oni się pozdrawiają i żartują między sobą. Jest nawet jedna scena, historycznie nieprawdopodobna, ale bardzo przekonująca na ekranie, w której jeden z oficerów niemieckich po przyjacielsku nazywa swego sowieckiego rozmówcę „towarzyszem”*. P. Iglesias Turrión, *Maquiavelo frente a la gran pantalla. Cine y política*, Madrid 2013.

³¹ Wywiad Iglesiasa dla HispanTV, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=lsIdudxBvRA>, 18 X 2017.

³² *Pablo Iglesias acusa a la UE de usar „un doble rasero” con Rusia e Israel*, „El Mundo” 2014, 9 IX, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2014/09/09/540f0faf22601d76308b4574.html>, 18 X 2017.

³³ *Un país para la gente. Bases políticas para un gobierno estable y con garantías*, 2016, s. 78, [online] <http://www.aelpa.org/actualidad/201602/doc-programa-gobierno-podemos.pdf>, 18 X 2017.

³⁴ A. Piñol, *Fachin se encara a Iglesias y aboga por un „frente” para enterrar el 155*, „El País” 2017, 31 X, [online] https://elpais.com/ccaa/2017/10/31/catalunya/1509450193_711971.html, 31 X 2017.

uznania „Republiki Katalońskiej”³⁵. W efekcie Podemos została oskarżona o działanie przeciw integralności terytorialnej własnego kraju, co nie pozostało bez wpływu na wyraźny spadek poparcia w sondażach: z 21% do 15%³⁶. Próbując ratować wizerunek swojego ugrupowania, Iglesias Turrión zapowiedział usunięcie Anticapitalistas z jego szeregów³⁷.

Na przykładzie hiszpańskim również można zauważyć, że Moskwa stosownie do charakterystycznego dla siebie *modus operandi* usiłuje przekonać do swej narracji grupy skrajne, zarówno z lewa, jak i z prawa – proputinowskie nastawienie wykazują bowiem także niektórzy przedstawiciele obozu postfrankistowskiego. Historyk Ángel Maestro pisał o Ukrainie jako o *państwie sztucznym*³⁸, a znany w Polsce Pío Moa, zwolennik zdecydowanego rozprawienia się z autonomią Katalonii, w marcu 2014 r. udowodniał prawa Rosji do Krymu³⁹.

Innym czytelnym znakiem zainteresowania Rosji Półwyspem Iberyjskim był przyjazd do Katalonii Dmitrija Miedojewa, „ministra spraw zagranicznych” Osetii Południowej, który w Barcelonie otworzył przedstawicielstwo tego separatystycznego regionu Gruzji⁴⁰. Uczynił to jednak bez wiedzy Generalitat, nie odbył też żadnego spotkania z katalońskim rządem. Zważywszy na szczególne relacje między Rosją a Osetią Południową jest wielce prawdopodobne, że za decyzją o podróży Miedojewa stało rosyjskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych. 9 listopada w Moskwie odbyła się z kolei demonstracja poparcia dla Katalonii, którą zorganizował niezastąpiony w takich sytuacjach Władimir Żyrinowski⁴¹.

Moskwa próbuje wreszcie tworzyć paralelę między Katalonią a Kosowem, które w 2008 r. ogłosiło niepodległość, uznaną przez większość państw europejskich (choć nie przez samą Hiszpanię). W tym tonie wypowiedział się też Putin w Soczi 19 października 2017 r.⁴², oskarżając Unię Europejską o stosowanie podwójnych standardów

³⁵ *El sector Anticapitalistas de Podemos reconoce la „nueva republica catalana”, „La Vanguardia” 2017, 29 X, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20171029/432472029928/sector-anticapitalistas-podemos-reconoce-republica-catalana.html>, 30 X 2017.*

³⁶ M. Cruz, *Podemos se desploma y pierde casi un tercio de sus electores*, „El Mundo” 2017, 31 X, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/10/31/59f79678e2704e805c8b456f.html>, 31 X 2017.

³⁷ A. Carvajal, *Pablo Iglesias sitúa a Fachin y Anticapitalistas „politicamente fuera de Podemos” por reconocer la república catalana*, „El Mundo” 2017, 30 X, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/10/30/59f7037722601d86668b4612.html>, 30 X 2017.

³⁸ Á. Maestro, *El entrono geográfico y la historia: factores básicos para entender el problema ucraniano*, [online] <https://fnff.es/actualidad/210933138/el-entorno-geografico-y-la-historia-factores-basicos-para-entender-el-problema-ucraniano.html>, 18 X 2017.

³⁹ P. Moa, *Rusia tiene sus razones*, 21 III 2014, [online] <http://www.piomoa.es/?p=2079> – 11 X 2016.

⁴⁰ J. Bielecki, A. Łomanowski, *Konflikt – w Katalonii wygasa, Rosja niezadowolona*, „Rzeczpospolita” 2017, 1 XI, [online] <http://www.rp.pl/Katalonia/310309903-Katalonia-to-nie-Donbas.html>, 3 XI 2017.

⁴¹ *Władimir Żyrinowski zwołał wiec poparcia niepodległości Katalonii*, 9 XI 2017, [online] <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/wladimir-zyrinowski-zwolal-wiec-poparcia-niepodleglosci-katalonii,788786.html>, 11 XI 2017.

⁴² X. Colás, *Putin a la UE sobre Cataluña: „Haber pensado mejor el respaldo a Kosovo”, „El Mundo” 2017,*

i wzmocnienie separatyzmów przez promowanie niepodległości Prisztiny. Rosja podjęła się popularyzowania w Internecie narracji zrównującej oba przypadki, choć różnice między nimi są ewidentne: Katalonia cieszyła się szeroką autonomią, która Kosowu została odebrana przez rząd jugosłowiański już w 1989 r., a Madryt – inaczej niż Belgrad – nie dokonał żadnych czystek etnicznych.

HISZPANIA WOBEC ROSJI

Na przełomie wieków XX i XXI, gdy premierem Hiszpanii był wywodzący się również z Partii Ludowej (Partido Popular, PP) José María Aznar (1996-2004), relacje na linii Moskwa–Madryt rozwijały się wyśmienicie. Zmagający się z problemem baskijskim Hiszpanie z dużym zrozumieniem podchodzili do polityki Putina, stanowczo rozprawiającego się z wszelkimi ruchami niepodległościowymi. Gdy Rosja po zamachach na World Trade Center z 11 września 2001 r. przekonywała zachodnich polityków, iż wojna z Czeczenią jest częścią światowej wojny przeciwko terroryzmowi, Hiszpanie łatwo zaakceptowali taką narrację⁴³. *Aznar szybko został pozyskany dla sprawy Putina* – podsumował w swojej książce były kierownik moskiewskiego oddziału „Financial Times”, Andrew Jack⁴⁴. Hiszpański premier przesłał nawet Putinowi gratulacje za zwycięstwo w wojnie z Czeczenią⁴⁵. Swoją koncepcję paraleli czeczeńsko-baskijskiej Aznar powtórzył po przegranych wyborach w 2004 r., gdy podczas prywatnej wizyty w Moskwie uznał, że *wszyscy terroryści są tacy sami*⁴⁶. Okres przyjaznych relacji został wykorzystany przez rosyjskie służby specjalne do wzmoczonej aktywności na terytorium Półwyspu Iberyjskiego. W 2007 r. hiszpańskie Narodowe Centrum Wywiadu (Centro Nacional de Inteligencia) zatrzymało podejrzanego o szpiegostwo na rzecz Rosji Roberto Flóreza Garcíę. Trzy lata później został on uznany za winnego i skazany na 12 lat pozbawienia wolności, co było pierwszym przypadkiem wyroku za zdradę w demokratycznej Hiszpanii⁴⁷.

Warto jednak podkreślić, iż mimo wyraźnego zbliżenia z Moskwą Aznar w 2003 r. udzielił Stanom Zjednoczonym wsparcia podczas wojny w Iraku. Hiszpania znalazła

19 X, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/10/19/59e8c3c046163f1c2e8b463a.html>, 20 X 2017.

⁴³ N. Anikeyeva, *Orientación europea en las relaciones ruso-españolas*, [w:] *El español como enlace intercultural: trayectoria y perspectivas. Actas del Coloquio Internacional de la Asociación Europea de Profesores de Español*, Moszcz 2002, s. 7-12.

⁴⁴ A. Jack, *Inside Putin's Russia*, London 2005.

⁴⁵ M. Vázquez Liñán, *Chechenia y la guerra contra el periodismo de Vladimir Putin*, [w:] *Chechenia, rompamos el silencio*, red. F. Serra, Barcelona 2008, s. 83.

⁴⁶ D. Polikarpov, *Aznar afirma que todos los terroristas „son iguales”*, „El Periódico” 2004, 20 X, [online] http://www.elperiodicoextremadura.com/noticias/espana/aznar-afirma-todos-terrorismos-son-iguales_137030.html, 17 X 2017.

⁴⁷ *El ex agente del CNI Flórez, primer condenado por traición en democracia*, „El Mundo” 2010, 11 II, [online] <http://www.elmundo.es/elmundo/2010/02/11/espana/1265892033.html>, 17 X 2017.

się tym samym w składzie „nowej Europy” – by użyć słynnego już określenia Donalda Rumsfelda – razem z Wielką Brytanią, Włochami, Danią i państwami Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polską. Oznaczało to *de facto* opowiedzenie się po przeciwnej stronie względem formującej się wówczas antyamerykańskiej osi Paryż–Berlin–Moskwa. Proatlantycka postawa hiszpańskiego premiera przyniosła wyraźne zbliżenie z Polską, które zaowocowało wspólnym zawetowaniem projektu konstytucji europejskiej w grudniu 2003 r. Współpraca ta została niespodziewanie przerwana wraz z sensacyjną porażką Aznara w wyborach, które odbyły się 14 marca 2004 r., tuż po zamachach terrorystycznych w madryckiej kolei Cercanías. Rządzący Hiszpanią przez kolejnych siedem lat socjaliści z Hiszpańskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (Partido Socialista Obrero Español, PSOE) prowadzili podobną politykę wobec Rosji, ale obrali za to wyraźnie antyamerykański kurs. Wycofali wojska z Iraku, a w aspekcie unijnym porzucili starania o ograniczenie prymatu mocarstw nad państwami małymi⁴⁸.

Obejmując władzę w 2011 r., Rajoy skończył z antyatlantyckim kursem José Luisa Rodrígueza Zapatero, a po rosyjskiej agresji na Ukrainę zaakceptował również nałożenie sankcji wobec Moskwy, choć były one zdecydowanie niekorzystne dla hiszpańskiej gospodarki. Kierujący do 2016 r. dyplomacją Madrytu José Manuel García-Margallo miał, co prawda, na swoim koncie wypowiedzi na temat konieczności ich zniesienia, ale Hiszpania nigdy nie stanęła w szeregu z najmocniej kontestującymi sens ich dalszego utrzymywania Węgrami, Włochami i Grecją⁴⁹.

Nie można jednak ukrywać, że kwestia rosyjskiej agresji na Ukrainę jest traktowana jako bardzo odległa i tym samym rzadko pojawia się w debacie publicznej. Warto natomiast odnotować działania komisarza UE ds. działań klimatycznych i energii Miguela Ariasa Cañete, wywodzącego się z PP, który wielokrotnie wyrażał krytycyzm wobec projektu Nord Stream II, uznając, iż zwiększy on uzależnienie energetyki państw Europy Środkowo-Wschodniej od Rosji⁵⁰. Wyraźnie zmniejszyła

⁴⁸ Najwyraźniej objawiło się to w decyzji nieudzielenia wsparcia polskiej delegacji, która podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Brukseli w czerwcu 2007 r. optowała za stosowaniem systemu pierwiastkowego podczas liczenia głosów w Radzie Unii Europejskiej. Choć nie udało się uzyskać szerszego poparcia dla tej inicjatywy, Polska zdołała wywalczyć przedłużenie obowiązywania ważonego systemu liczenia głosów do 2017 r., co było istotną rekompensatą. Warto odnotować, że ówczesny przywódca opozycji Mariano Rajoy zdobył się nawet na publiczne podziękowania dla polskiej delegacji za to, że *bronila interesów Hiszpanii podczas posiedzenia Rady, zastępując Rodrígueza Zapatero*. Za te słowa lider PP został skrytykowany w Kortezach podczas debaty poświęconej brukselskiemu szczytowi zarówno przez PSOE (Diego López Garrido), komunizującą Zjednoczoną Lewicę (Gaspar Llamazares Trigo), jak i Republikańską Lewicę Katalonii (Agustí Cerdà i Argent). Odpowiadając na zarzuty, zwrócił się bezpośrednio do premiera: *¿Esli zgadzał się Pan z Polską – a powinien się Pan zgadzać, Panie Premierze, bo była to propozycja korzystna dla Hiszpanii – dlaczego nie wspierał jej Pan od początku? Dlaczego miał Pan wątpliwości przy obronie interesów swojego kraju? [...] Zarówno polscy przywódcy, jak i Aznar bronili interesów Hiszpanii. Pan tego nie robił*. Zob. *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, año 2007, VIII legislatura, nr 267, 27 VI 2007, s. 13371.

⁴⁹ V. Hebrero, *Margallo tiende la mano a Rusia para recuperar la confianza perdida con la UE*, „La Vanguardia” 2015, 10 III, [online] <http://www.lavanguardia.com/internacional/20150310/54428881549/margallo-tiende-la-mano-a-rusia-para-recuperar-la-confianza-perdida-con-la-ue.html>, 17 X 2017.

⁵⁰ Fragmenty odpowiedzi komisarza Ariasa Cañete na interpelację polskiego posła do Parlamentu

się wymiana handlowa z Moskwą. Towary sprzedawane do Rosji w 2012 r. stanowiły 2,3% całości hiszpańskiego eksportu, a cztery lata później już jedynie 0,56% – choć trudno jednoznacznie stwierdzić, czy jest to wynikiem sankcji, czy ogólnego pogorszenia się kondycji rynku rosyjskiego. Były hiszpański ambasador na Ukrainie Gerardo Bugallo oszacował, że sankcje kosztowały hiszpańską gospodarkę pół mld euro⁵¹.

Jesienią 2016 r., w ostatnich tygodniach pełnienia urzędu przez Garcíę-Margallo, Hiszpania stała się bohaterką międzynarodowego skandalu, gdy wyraziła zgodę na postój rosyjskiej flotyli w Ceucie – hiszpańskiej enklawie w Afryce Północnej. Decyzja ta wywołała błyskawiczną odpowiedź państw NATO, a minister obrony Wielkiej Brytanii Michael Fallon stwierdził, że byłby *niezwykle zaniepokojony, gdyby członek NATO zaczął udzielać pomocy rosyjskiej grupie lotniskowców, która zakończyłaby rejs we wschodniej części Morza Śródziemnego, bombardując syryjskich cywilów*⁵². Presja ze strony państw Sojuszu Północnoatlantyckiego sprawiła jednak, że rosyjska flotyli ostatecznie do Ceuty nie przyplłynęła⁵³.

Więcej światła na politykę Madrytu wobec Moskwy rzucają wydane niedawno drukiem listy pisane przez Garcíę-Margallo do ważnych postaci ze świata polityki⁵⁴. Pokazują, że minister bardzo krytycznie podchodził do agresywnych działań Rosji, nie bagatelizował ich ani też nie usprawiedliwiał popularnym na Zachodzie argumentem o rzekomej „ekspansji NATO” w kierunku wschodnim. W liście do Igora Iwanowa, szefa rosyjskiego MSZ w latach 1998-2004, jasno stwierdził, że państwa Europy Środkowo-Wschodniej mają prawo czuć się zagrożone, gdyż *kiedy Putin mówi, że rozpad ZSRR był największą katastrofą XX wieku, nie odnosi się do historii; formułuje deklarację intencji*. W liście do José Ignacio Carbajala, hiszpańskiego ambasadora w Moskwie w latach 2012-2016, dał jednak wyraz swojej charakterystycznej dla wielu zachodnich polityków naiwności, wierząc, iż Rosja w przyszłości stanie się ważnym partnerem i sojusznikiem dla państw Europy, jeśli tylko wypełni warunki *sine qua non: respektowanie porządku międzynarodowego, [...] wykonanie postanowień mińskich i rozwiązanie sprawy statusu Półwyspu Krymskiego*. Co ciekawe, Carbajal i tak odniósł się krytycznie do poglądów swojego ministra, uznając, że hołdują one tradycyjnej frankistowskiej fobii definiowanej hasłem „Rosja jest winna”. Uwagi ambasadora przedstawione w liście

Europejskiego, Jacka Saryusza-Wolskiego zob. *Komisarz Cañete: Nord Stream II zaszkodzi dywersyfikacji*, 22 I 2016, [online] <http://www.energetyka24.com/295861,komisarz-caete-nord-stream-ii-zaszkodzi-dywersyfikacji>, 17 X 2017.

⁵¹ P. Bonet, *La política española en Rusia, entre la diplomacia gentil y la responsabilidad*, [online] <https://www.esglobal.org/la-politica-espanola-rusia-la-diplomacia-gentil-la-responsabilidad/>, 29 X 2017.

⁵² R. Merrick, *Michael Fallon Condemns Spain over Russian Refuelling – after Theresa May Failed to*, „Independent” 2016, 26 X, [online] <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/michael-fallon-condemns-spain-over-russian-refuelling-after-theresa-may-failed-to-a7381991.html>, 10 X 2017.

⁵³ M. González, L. Abellán, *España cancela la escala de la flotilla rusa en Ceuta ante las críticas de la OTAN*, „El País” 2016, 26 X, [online] https://elpais.com/internacional/2016/10/25/actualidad/1477421097_408325.html, 10 X 2017.

⁵⁴ J. M. García-Margallo, *Todos los cielos conducen a España. Cartas desde un avión*, Barcelona 2015.

do Garcíi-Margallo nie pozostawiają więc złudzeń, że od początku wojny na Ukrainie Hiszpanię na Kremlu reprezentował dyplomata w pełni identyfikujący się z rosyjską wersją wydarzeń. Tuż przed swoim wyjazdem otrzymał jeszcze od ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa Order Przyjaźni⁵⁵.

Za to do grona hiszpańskich przyjaciół Ukrainy z pewnością zaliczali się zmarły w 2016 r. przewodniczący Komisji Spraw Zagranicznych Senatu Hiszpanii Alejandro Muñoz-Alonso⁵⁶ oraz pełniący funkcję ambasadora w Kijowie w latach 2013-2017 Gerardo Bugallo. Już od początku swej pracy na placówce Bugallo z dużą sympatią obserwował rewolucję godności i zdecydowanie wspierał europejskie aspiracje Ukrainy⁵⁷. W jednej ze swych wypowiedzi zaproponował nawet, by Majdan został zgłoszony do Pokojowej Nagrody Nobla⁵⁸. W marcu 2017 r. zaapelował o zaostrezenie sankcji wobec państwa Putina i skrytykował *bezwstydną zamiar Rosji mieszaną się w życie publiczne Ukrainy*⁵⁹. Rosyjskie MSZ w proteście napisało, że *przedstawiciel Hiszpanii w Kijowie nie tylko wyszedł poza granicę swojego oficjalnego statusu, lecz także ustawił się w opozycji wobec rządu swojego państwa*⁶⁰. Wyjaśnienia musiał złożyć hiszpański ambasador w Moskwie, a Bugallo został odwołany z funkcji i przeniesiony na placówkę przy Stolicy Apostolskiej. Jednak tuż przed odjazdem nagrał podziękowania dla narodu ukraińskiego, przypominając swoje zdecydowane wsparcie dla prozachodnich dążeń Kijowa, a żona ambasadora swoją wypowiedź zakończyła wezwaniem *Sława Ukrajini, Herojam sława*⁶¹.

Nie można też nie wspomnieć o wojskowej aktywności Hiszpanii w ramach Wzsuniętej Obecności (Enhanced Forward Presence) NATO, strategii ustalonej podczas szczytu w Warszawie w 2016 r. Na Łotwie od 2017 r. stacjonuje 300 żołnierzy hiszpańskich z XI Brygady z Estremadury z 80 pojazdami, w tym 6 czołgami Leopard 2E i 14 wozami bojowymi Pizarro. Stanowią oni drugi pod względem liczebności (po Kanadyjczykach) kontyngent międzynarodowej batalionowej grupy bojowej⁶². W jej skład wchodzi również 170 polskich żołnierzy. Obecnie także hiszpańscy piloci są

⁵⁵ *Embajador español recibe Orden de Amistad rusa*, 5 X 2016, [online] <https://mundo.sputniknews.com/politica/20161005106389992-espana-rusia-orden-amistad/>, 10 X 2017.

⁵⁶ J.M. García-Margallo, *Todos los cielos...*

⁵⁷ *Как избавиться от коррупции при техосмотре авто*, [online] <http://radio.vesti-ukr.com/guests/5731.html>, 10 X 2017.

⁵⁸ *Посол Іспанії в Україні пропонує висунути Майдан на Нобелівську премію миру*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=E0OnG8cqObg>, 10 X 2017.

⁵⁹ [...] *intento descarado de Rusia de inmiscuirse en la vida pública de Ucrania*.

⁶⁰ *Moscú califica de „inadmisibles” declaraciones de embajador español en Kiev*, „La Vanguardia” 2017, 29 III, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20170329/421291512579/moscú-califica-de-inadmisibles-declaraciones-de-embajador-español-en-kiev.html>, 10 X 2017.

⁶¹ *Україна-25. Херардо Анхель Бугайо Оттоне. Посол Королівства Іспанія в Україні*, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=zSgpXJZIIH4>, 10 X 2017.

⁶² M. González, *Las tropas españolas se despliegan junto a Rusia con la orden de „evitar provocaciones”*, „El País” 2017, 23 V, [online] https://politica.elpais.com/politica/2017/05/23/actualidad/1495561605_705842.html, 10 X 2017.

zaangażowani w obronę przestrzeni powietrznej państw bałtyckich, zgodnie z prowadzoną przez kraje NATO Baltic Air Policing. Do września 2017 r. Hiszpanie latający na F-18 przechwycili 90 rosyjskich samolotów naruszających przestrzeń Litwy, Łotwy lub Estonii⁶³. Część tych misji była wykonywana wspólnie z polskimi pilotami, którzy również w 2017 r. pilnowali nieba tych państw.

KONIEC ODWILŻY?

Gdy ukonstytuował się drugi – tym razem wyraźnie mniejszościowy – rząd Mariano Rajoya, z nowym ministrem spraw zagranicznych Alfonso Dastisem, wydawało się, że relacje z Rosją będą przebiegały starym wypróbowanym torem: *business as usual* przy werbalnym kwestionowaniu sensu utrzymywania sankcji, ale bez podejmowania konkretnej próby zmiany tego stanu rzeczy. Początkowa postawa nowego ministra zdawała się potwierdzać te przypuszczenia, a w sierpniu 2017 r. na stronie hiszpańskiego MSZ w dokumencie zatytułowanym „Osie hiszpańskiej polityki zagranicznej” („Los ejes de la política exterior española”) znalazła się informacja o możliwości zniesienia sankcji wobec Rosji, jeśli ta wypełni postanowienia rozejmu w Mińsku⁶⁴.

Wraz ze zbliżaniem się terminu „referendum” w Katalonii Madryt zaczął coraz bardziej zdawać sobie sprawę z aktywnej polityki Moskwy względem separatyzmu. Pod koniec września hiszpańskie służby przeprowadziły na Costa del Sol akcję wymierzoną w rosyjską mafię, aresztując 11 jej członków, w tym właściciela klubu piłkarskiego Marbella FC⁶⁵. Już 4 października zdecydowanie broniąca idei jedności Hiszpanii liberalna partia Obywatele (Ciudadanos) poprosiła rząd o pełniejsze informacje w sprawie możliwej rosyjskiej ingerencji. *Wydaje się, że praktyka rządu rosyjskiego w niektórych mediach bardzo różniła się od pozycji oficjalnie przyjętej* – napisano w interpelacji⁶⁶. Gdy więcej szczegółów dotyczących rosyjskiej aktywności w cyberprzestrzeni wyszło na światło dzienne, lider ugrupowania Albert Rivera zażądał w Kortezach, by gabinet Rajoya poinformował, jakie kroki poczynił, by uniemożliwić atak hackerski zapowiedzianych na 21 grudnia wyborów do katalońskiego parlamentu. *Wrogowie Europy nie odpoczywają i wrogowie Hiszpanii też nie, są oni tymi samymi* – mówił, wcześniej

⁶³ J. Arias Borque, *Cazas F18 españoles han interceptado 90 aviones militares rusos en cuatro meses*, „Libertad Digital” 2017, 17 IX, [online] <http://www.libertaddigital.com/espana/2017-09-08/cazas-f18-espanoles-han-interceptado-90-aviones-militares-rusos-en-cuatro-meses-1276605517/>, 10 X 2017.

⁶⁴ <http://www.lamoncloa.gob.es/espana/eh17/p exterior/Paginas/ejespolext.aspx>, 10 X 2017.

⁶⁵ H. Barbotta, J. Cano, *Owner of Marbella FC One of 11 Arrested in Operation against Russian Mafia*, 26 IX 2017, [online] <http://www.surinenglish.com/local/201709/26/owner-marbella-arrested-russian-20170926140415.html>, 26.09.2017, 10 X 2017.

⁶⁶ *Ciudadanos quiere que el Gobierno explique si Rusia usó el referéndum para „atacar el proyecto europeo”*, „La Vanguardia” 2017, 4 X, [online] <http://www.lavanguardia.com/vida/20171004/431790015989/ciudadanos-quiere-que-el-gobierno-explique-si-rusia-uso-el-referendum-para-atacar-el-proyecto-europeo.html>, 10 X 2017.

niedwuznacznie sugerując, iż za tymi działaniami stoi Rosja⁶⁷. 16 listopada podobne zapytanie wystosowała PSOE⁶⁸.

Po raz kolejny rosyjska aktywność w sprawie Katalonii ujawniła się podczas posiedzenia Komisji Mieszanej Bezpieczeństwa Narodowego (Comisión Mixta de Seguridad Nacional) w Kortezach z 23 listopada. Została na nie zaproszona badaczka państwowego think tanku Real Instituto Elcano Mira Milosevich-Juaristi, która do tej pory zasłynęła ze zdecydowanej krytyki polityki Władimira Putina. Pochodząca z Serbii ekspertka, znająca dobrze języki słowiańskie i historię Europy Środkowo-Wschodniej, już we wcześniejszych raportach otwarcie pisała o *reimperializacji Rosji*⁶⁹ i agresywnej polityce Moskwy wobec Gruzji, Ukrainy czy państw bałtyckich. Obalała mity o rzekomym zagrożeniu Rosji płynącym ze strony jej sąsiadów, sugerowała także, by przyjrzeć się, czy partia Podemos nie jest finansowana ze Wschodu. W trakcie wystąpienia przed komisją Mira Milosevich-Juaristi scharakteryzowała metody działania rosyjskiej wojny informacyjnej. W tym kontekście wspomniła o petersburskiej *fabryce trolli*, zwróciła też uwagę na fakt, że promujące separatyzm kataloński media Sputnik i RT otrzymują dotację z budżetu centralnego w wysokości 311 mln dolarów.

Słowa ekspertki wywarły dość silne wrażenie na hiszpańskich deputowanych, zarówno z partii rządzącej, jak i opozycji. Przychylnie do jej analizy odniosły się PP i Obywatele, a Antonio Hernando Vera z PSOE wyraził satysfakcję z faktu, iż Milosevich mogła powiedzieć znacznie więcej niż ze względów dyplomatycznych hiszpański rząd⁷⁰. Do zjednoczonego frontu trzech partii nie przystąpiła oczywiście Podemos, która podważała ustalenia hiszpańsko-serbskiej badaczki i po raz kolejny skrytykowała wysłanie hiszpańskich żołnierzy do obrony wschodniej flanki NATO.

Sprawa rosyjskiego zaangażowania w konflikt kataloński została też poruszona na forum międzynarodowym. Na posiedzeniu Rady Unii Europejskiej Dastis poinformował opinię publiczną, iż Madryt posiada informacje, że największą aktywność w cyberprzestrzeni w okresie katalońskiego referendum wykazały sieci *zlokalizowane w Rosji i innych państwach*⁷¹. Podobnie brzmiał głos minister obrony narodowej Maríi Dolores de Cospedal, znanej z krytyki łagodnej linii rządu wobec separatyzmu⁷². Wreszcie sam

⁶⁷ X. Colás, *El Kremlin dice que no hay pruebas de injerencia rusa en Cataluña y lo reduce a „problemas internos”*, „El Mundo” 2017, 15 XI, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/11/15/5a0c18f7e2704eb0498b45b7.html>, 10 X 2017.

⁶⁸ L. Sanz, *El PSOE quiere que Sáenz de Santamaría explique a puerta cerrada la injerencia rusa en Cataluña*, „El Mundo” 2017, 16 XI, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/11/16/5a0d83b246163fb3268b45b2.html>, 10 X 2017.

⁶⁹ M. Milosevich-Juaristi, *El proceso de „reimperialización” de Rusia, 2000-2016*, „Documento de Trabajo. Real Instituto Elcano” 2016, Vol. 11.

⁷⁰ Nagranie posiedzenia komisji jest dostępne na oficjalnym profilu Izby Deputowanych na Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=yIoxCHVEZ18>, 10 X 2017.

⁷¹ J. Sanhermelando, *España denuncia en la UE la injerencia de Rusia en la crisis catalana*, „El Español” 2017, 13 XI, [online] https://www.elespanol.com/mundo/europa/20171113/261724021_0.html, 10 X 2017.

⁷² *Cospedal apunta a desinformación sobre Cataluña desde Rusia y Venezuela*, „La Vanguardia” 2017,

Mariano Rajoy w wywiadzie dla niemieckiego „Handelsblatt” stwierdził, iż spośród fałszywych profili komentujących kwestię Katalonii na hiszpańskim Twitterze 55% było zarejestrowanych w Rosji, a 30% w Wenezueli⁷³.

Wypowiedzi te doprowadziły do kryzysu dyplomatycznego w relacjach z Moskwą. Rząd rosyjski odrzucił wszystkie oskarżenia, a ambasador w Madrycie nazwał je *aberracją*. Rzecznik rządu Dmitrij Pieskow odpowiedział zaś atakiem, uznając, iż zarzuty są wynikiem nierozwiązania wewnętrznych problemów państwa hiszpańskiego⁷⁴. Ambasada rosyjska w Madrycie wystosowała również protest wobec wystąpienia Milosevich podczas posiedzenia Komisji Bezpieczeństwa Narodowego z 23 listopada⁷⁵. Rząd Rajoya doczekał się jednak krytyki nie tylko ze strony Moskwy, ale nawet prawej części hiszpańskiej sceny politycznej, a historyk Pío Moa oskarżył PP, że *dręczy Rosję na rzecz interesów obcych i szuka wroga Hiszpanii niepotrzebnego*⁷⁶.

Wiele więc wskazuje na to, że w polityce zagranicznej Madrytu zachodzi istotna zmiana. Rosja przestała być dla Hiszpanii – jak jeszcze niedawno – symbolem stanowczej postawy państwa względem ruchów odśrodkowych. Od czasu zaboru Krymu stała się za to promotorką separatyzmów, dokładnie odwrotnie niż broniąca swojej integralności terytorialnej Ukraina. Ten fakt znalazł zresztą odbicie w ociepleniu relacji na linii Madryt–Kijów. Już 21 września, na 10 dni przed „referendum”, minister Dastis wygłosił w Zgromadzeniu Ogólnym Organizacji Narodów Zjednoczonych przemówienie, w którym zdecydowanie bronił ofiary rosyjskiej agresji, mówiąc: *Aneksja Krymu jest pogwałceniem suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy w oczywistej sprzeczności z prawem międzynarodowym. Jest bardzo przykre, że działanie tej natury miało miejsce w Europie w pełni XXI wieku*⁷⁷.

Miesiąć później, 30 października, Dastis odwiedził Ukrainę i już sam fakt, że zdecydował się na ten krok w tak gorącym dla swojego resortu czasie, stanowił ważną manifestację polityczną. Podczas spotkania z szefem ukraińskiej dyplomacji, Pawło Klimkinem, minister podziękował za wsparcie udzielone w obliczu kryzysu katalońskiego. Złożył też bardzo istotną deklarację, mówiąc: *życzymy sobie, by Ukraina odzyskała swą integralność terytorialną i odzyskała Krym*. Podkreślił również, że do czasu pełnego

13 XI, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20171113/432865778683/cospedal-apunta-a-desinformacion-sobre-cataluna-desde-rusia-y-venezuela.html>, 10 X 2017.

⁷³ S. Louven, J. Münchrath, *Rajoy Defends His Policies in Catalonia*, „Handelsblatt” 2017, 12 XI, [online] https://global.handelsblatt.com/politics/rajoy-defends-his-policies-in-catalonia-851160?ref=MTA5NDE2&utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=post, 10 X 2017.

⁷⁴ X. Colás, *El Kremlin dice...*

⁷⁵ P. Vallín, *Rusia remite una airada queja al Congreso por la acusación de injerencia en Catalunya*, „La Vanguardia” 2017, 30 XI, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20171130/433312387698/ciberataques-rusia-embajador-margallo.html>, 1 XII 2017.

⁷⁶ P. Moa, *¿Quién cambiará la catastrófica política actual?*, 6 X 2017, [online] <http://www.piomoa.es/?p=6193>, 31 X 2017.

⁷⁷ Tekst wystąpienia ministra znajduje się na stronie hiszpańskiego MSZ: http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/SalaDePrensa/ElMinisterioInforma/Documents/20170922_DISCURSO1.pdf, 31 X 2017.

wykonania przez Rosję postanowień mińskich nie może być mowy o zniesieniu wobec niej sankcji⁷⁸. Bez wątplenia słowa te były dotychczas najostrzejszą manifestacją hiszpańskiej polityki wobec Rosji.

Strona ukraińska nie straciła okazji, by uświadomić Hiszpanom, że oba państwa zmagają się z podobnym problemem. Prezydent Petro Poroszenko zaznaczył, że *wie, co znaczy nielegalne referendum*⁷⁹, a Klimkin stwierdził, iż *Rosja próbuje wykorzystać wydarzenia [w Katalonii], by stworzyć fałszywą logikę tego, co dzieje się w Europie*⁸⁰. Podkreślił również, że zarówno Ukraina, jak i Hiszpania stały się ofiarami wojny hybrydowej.

Nie był to jedyny przykład wzmożonego ostatnimi czasy hiszpańskiego zainteresowania Europą Wschodnią. Lewicowy dziennik „El País” 27 października opublikował długi wywiad z byłym prezydentem Estonii Toomasem Hendrikem Ilvesem, niemal w całości poświęcony agresywnej postawie Rosji i problemowi bezpieczeństwa cybernetycznego⁸¹. Hiszpański czytelnik mógł dzięki niemu zgłębić szczegóły rosyjskiego ataku hakerskiego na Estonię w 2007 r. i poznać opinię Ilvesa na temat wspierania przez Moskwę ruchów separatystycznych.

KONKLUZJE

Ustalenie, w jakim stopniu Kreml wpływał na sytuację w Katalonii jesienią 2017 r., jest niezwykle trudne. Pozostaje jednak faktem, iż „referendum” przeprowadzone w tej wspólnocie autonomicznej wywołało wyraźne zainteresowanie Moskwy, która zaczęła dostrzegać szansę dla realizacji swej polityki w destabilizowaniu państwa hiszpańskiego. Wnioski te trzeba jednak przyjmować z odpowiednią ostrożnością. Po pierwsze, należy oprzeć się pokusie stwierdzenia, że to Rosja jest jedyną siłą ingerującą w sprawę Katalonii. Trafnie podsumował to Ryszard Machnikowski, uznając, iż w tym konflikcie *czynni są także inni szatani, ale winę chcą zwalić tylko na jednego*⁸². Po drugie, zaan-

⁷⁸ *Ucrania y España se solidarizan en defensa de la integridad territorial*, 31 X 2017, [online] <https://www.ukrinform.es/rubric-politics/2334351-ucrania-y-espana-se-solidarizan-en-defensa-de-la-integridad-territorial.html> – 31 X 2017. Nagranie wystąpienia Dastisa jest dostępne na profilu facebookowym ukraińskiego MSZ: <https://www.facebook.com/UkraineMFA/videos/vb.141487425905186/1472442072809708/?type=2&theater>, 31 X 2017.

⁷⁹ K. Kinson, *Ucrania y España se apoyan mutuamente ante los movimientos secesionistas*, „La Vanguardia” 2017, 30 X, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20171030/432490205261/ucrania-y-espana-se-apoyan-mutuamente-ante-los-movimientos-secesionistas.html>, 31 X 2017.

⁸⁰ *Клімкін сказав, чим Росії вигідна ситуація в Каталонії*, 30 X 2017, [online] <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2334074-klimkin-skazav-cim-rosii-vigidna-situacia-v-katalonii.html>, 31 X 2017.

⁸¹ U. O’Kuinghttons, *Rusia desea mucho debilitar nuestras democracias, promoviendo la discordia y el separatismo*, „El País” 2017, 27 X, [online] https://elpais.com/internacional/2017/10/26/actualidad/1509044002_883321.html, 31 X 2017.

⁸² R. Machnikowski, *Rosja – siewca separatyzmu europejskiego?*, „Teologia Polityczna co Tydzień” 2017, nr 41, [online] <http://www.teologiapolityczna.pl/prof-ryszard-machnikowski-rosja-siewca-separatyizmu-europejskiego>, 31 X 2017.

gażowanie Moskwy nie zmienia faktu, iż separatyzm w Katalonii rzeczywiście istnieje i ma niemałe grono zwolenników, choć jego skala pozostaje trudna do ustalenia. Byłoby nadużyciem uznać, iż główne paliwo dla tego ruchu pochodzi z Kremla, ale nie będzie przesadą stwierdzenie, że przez działania w cyberprzestrzeni i kontrolowane przez siebie media Rosja oddała znaczne przysługi umiędzynarodowieniu sprawy separatystów.

Ingerencja Moskwy w spór Madrytu z Barceloną została jednak wyraźnie dostrzeżona zarówno przez rząd Rajoya, jak i przez hiszpańskie media, a co za tym idzie także przez opinię publiczną, która dotychczas z wyraźnym dystansem podchodziła do polityki sankcji wobec państwa Putina. Zagrożenie rosyjskie, które dotąd było udziałem odległych z perspektywy Półwyspu Iberyjskiego narodów, tym razem stało się własnym doświadczeniem Hiszpanów. Ten fakt nie może nie wpłynąć na dalszą politykę zagraniczną Madrytu i już teraz można zauważyć pierwsze poważne oznaki tej zmiany.

BIBLIOGRAFIA

- Alandete D., *La maquinaria rusa ganó la batalla 'online' del referéndum ilegal*, „El País” 2017, 13 XI, [online] https://politica.elpais.com/politica/2017/11/12/actualidad/1510500844_316723.html.
- Alandete D., *Noticias falsas e injerencias también en Cataluña*, „El País” 2017, 1 X, [online] https://politica.elpais.com/politica/2017/10/01/actualidad/1506885911_363023.html.
- Anikeyeva N., *Orientación europea en las relaciones ruso-españolas*, [w:] *El español como enlace intercultural: trayectoria y perspectivas. Actas del Coloquio Internacional de la Asociación Europea de Profesores de Español*, Moscú 2002.
- Arias Borque J., *Cazas F18 españoles han interceptado 90 aviones militares rusos en cuatro meses*, „Libertad Digital” 2017, 17 IX, [online] <http://www.libertaddigital.com/espana/2017-09-08/cazas-f18-espanoles-han-interceptado-90-aviones-militares-rusos-en-cuatro-meses-1276605517/>.
- Barbotta H., Cano J., *Owner of Marbella FC One of 11 Arrested in Operation against Russian Mafia*, 26 IX 2017, [online] <http://www.surinenglish.com/local/201709/26/owner-marbella-arrested-russian-20170926140415.html>.
- Bartkiewicz A., *Referendum: Katalonia wybrała niepodległość*, „Rzeczpospolita” 2017, 2 X, [online] <http://www.rp.pl/Polityka/171009945-Referendum-Katalonia-wybra-la-niepodleglosc.html>.
- Bassets L., *Cataluña no es Crimea. La comparación con Ucrania y Crimea funciona internacionalmente pero incomoda en Madrid y Barcelona*, „El País” 2014, 17 III, [online] https://elpais.com/ccaa/2014/03/16/catalunya/1394992763_001008.html.
- Bielecki J., Łomanowski A., *Konflikt w Katalonii wygasa, Rosja niezadowolona*, „Rzeczpospolita” 2017, 1 XI, [online] <http://www.rp.pl/Katalonia/310309903-Katalonia-to-nie-Donbas.html>.
- Bonet P., *La política española en Rusia, entre la diplomacia gentil y la responsabilidad*, [online] <https://www.esglobal.org/la-politica-espanola-rusia-la-diplomacia-gentil-la-responsabilidad/>.

- Bonet P., *Putin expresa preocupación por España*, „El País” 2017, 4 X, [online] https://elpais.com/internacional/2017/10/04/actualidad/1507102245_848971.html.
- Bonet P., *Rusia reúne a independentistas de todo el mundo mientras reprime a tártaros o causásicos*, „El País” 2016, 25 IX, [online] https://elpais.com/internacional/2016/09/25/actualidad/1474831519_514732.html.
- Carvajal A., *Pablo Iglesias sitúa a Fachin y Anticapitalistas „políticamente fuera de Podemos” por reconocer la república catalana*, „El Mundo” 2017, 30 X, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/10/30/59f7037722601d86668b4612.html>.
- Colás X., *El Kremlin dice que no hay pruebas de injerencia rusa en Cataluña y lo reduce a „problemas internos”*, „El Mundo” 2017, 15 XI, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/11/15/5a0c18f7e2704eb0498b45b7.html>.
- Colás X., *Putin a la UE sobre Cataluña: „Haber pensado mejor el respaldo a Kosovo”*, „El Mundo” 2017, 19 X, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/10/19/59e8c3c046163f1c2e8b463a.html>.
- Cruz M., *Podemos se desploma y pierde casi un tercio de sus electores*, „El Mundo” 2017, 31 X, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/10/31/59f79678e2704e805c8b456f.html>.
- Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, año 2007, VIII legislatura, nr 267, 27 VI 2007.
- García-Margallo J.M., *Todos los cielos conducen a España. Cartas desde un avión*, Barcelona 2015.
- Gersz A., *Referendum w Katalonii. Miażdżące zwycięstwo zwolenników niepodległości*, „Polska Times” 2017, 2 X, [online] <http://www.polskatimes.pl/fakty/swiat/a/referendum-w-katalonii-wyniki-miazdzace-zwyciestwo-zwolennikow-niepodleglosci,12535070/>.
- González M., *Las tropas españolas se despliegan junto a Rusia con la orden de „evitar provocaciones”*, „El País” 2017, 23 V, [online] https://politica.elpais.com/politica/2017/05/23/actualidad/1495561605_705842.html.
- González M., Abellán L., *España cancela la escala de la flotilla rusa en Ceuta ante las críticas de la OTAN*, „El País” 2016, 26 X, [online] https://elpais.com/internacional/2016/10/25/actualidad/1477421097_408325.html.
- Hebrero V., *Margallo tiende la mano a Rusia para recuperar la confianza perdida con la UE*, „La Vanguardia” 2015, 10 III, [online] <http://www.lavanguardia.com/internacional/20150310/54428881549/margallo-tiende-la-mano-a-rusia-para-recuperar-la-confianza-perdida-con-la-ue.html>.
- Iglesias Turrión P., *Maquiavelo frente a la gran pantalla. Cine y política*, Madrid 2013.
- Jack A., *Inside Putin's Russia*, London 2005.
- Kaczorowski B., *Franco i Stalin. Związek Sowiecki w polityce Hiszpanii w okresie drugiej wojny światowej*, Łódź–Kraków 2016, *Biblioteka Myśli Politycznej*.
- Kaczorowski B., *Wojna domowa 2.0? Hiszpania w obliczu separatyzmu katalońskiego*, „Teologia Polityczna co Tydzień” 2017, nr 41(81), [online] <http://www.teologiapolityczna.pl/bartosz-kaczorowski-wojna-domowa-2-0-hiszpania-w-obliczu-separatyzmu-katalońskiego-1>.
- Kinson K., *Ucrania y España se apoyan mutuamente ante los movimientos secesionistas*, „La Vanguardia” 2017, 30 X, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20171030/432490205261/ucrania-y-espana-se-apoyan-mutuamente-ante-los-movimientos-secesionistas.html>.

- Kociszewski J., *Rząd Hiszpanii zawiesza autonomię Katalonii. Madryt robi wszystko, żeby storpedować referendum*, 20 IX 2017, [online] <https://wiadomosci.wp.pl/rzad-hiszpanii-zawiesza-autonomie-katalonii-madryt-zrobi-wszystko-zeby-storpedowac-referendum-6168146777855617a>.
- Koszel B., *Hiszpański dramat 1936-1939. Wojna domowa w polityce mocarstw europejskich*, Poznań 1991, *Prace Instytutu Zachodniego*, nr 57.
- La cuestión catalana y vasca se cuela en el Bundestag a propósito de Crimea*, „La Vanguardia” 2014, 13 III, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20140313/54403046259/cuestion-catalana-vasca-cuela-bundestag-proposito-crimea.html>.
- Lamelas M., *Puigdemont, dos congresistas y un „lobby”: el triángulo que explica los tuits de Asange*, „El Confidencial” 2017, 14 IX, [online] https://www.elconfidencial.com/espana/cataluna/2017-09-14/rusia-cataluna-cuna-merkel-romper-europa_1443052/.
- Lesaca J., *Why Did Russian Social Media Swarm the Digital Conversation about Catalan Independence?*, „The Washington Post” 2017, 22 XI, [online] https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/11/22/why-did-russian-social-media-swarm-the-digital-conversation-about-catalan-independence/?utm_term=.5c3bc92a11a55.
- Louven S., Münchrath J., *Rajoy Defends His Policies in Catalonia*, „Handelsblatt” 2017, 12 XI, [online] https://global.handelsblatt.com/politics/rajoy-defends-his-policies-in-catalonia-851160?ref=MTA5NDE2&utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=post.
- Machnikowski R., *Rosja – siewca separatyzmu europejskiego?*, „Teologia Polityczna co Tydzień” 2017, nr 41(81), [online] <http://www.teologiapolityczna.pl/prof-ryszard-machnikowski-rosja-siewca-separatyizmu-europejskiego>.
- Maestro Á., *El entrono geográfico y la historia: factores básicos para entender el problema ucraniano*, [online] <https://fnff.es/actualidad/210933138/el-entorno-geografico-y-la-historia-factores-basicos-para-entender-el-problema-ucraniano.html>.
- Merrick R., *Michael Fallon Condemns Spain over Russian Refuelling – after Theresa May Failed to*, „Independent” 2016, 26 X, [online] <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/michael-fallon-condemns-spain-over-russian-refuelling-after-theresa-may-failed-to-a7381991.html>.
- Milosevich-Juaristi M., *El proceso de „reimprerIALIZACIÓN” de Rusia, 2000-2016*, „Documento de Trabajo. Real Instituto Elcano” 2016, Vol. 11.
- Moa P., *¿Quién cambiará la catastrófica política actual?*, 6 X 2017, [online] <http://www.piomoa.es/?p=6193>.
- Moa P., *Rusia tiene sus razones*, 21 III 2014, [online] <http://www.piomoa.es/?p=2079>.
- O’Kuinghttons U., *Rusia desea mucho debilitar nuestras democracias, promoviendo la discordia y el separatismo*, „El País” 2017, 27 X, [online] https://elpais.com/internacional/2017/10/26/actualidad/1509044002_883321.html.
- Payne S., *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, New Haven 2004, <https://doi.org/10.12987/yale/9780300100686.001.0001>.
- Piñol A., *Fachín se encara a Iglesias y aboga por un „frente” para enterrar el 155*, „El País” 2017, 31 X, [online] https://elpais.com/ccaa/2017/10/31/catalunya/1509450193_711971.html.

- Polikarpov D., *Aznar afirma que todos los terrorismos „son iguales”*, „El Periódico” 2004, 20 X, [online] http://www.elperiodicoextremadura.com/noticias/espana/aznar-afirma-todos-terrorismos-son-iguales_137030.html.
- Rybalkin Y., *Stalin y España. La ayuda militar soviética a la República*, Madrid 2007;
- Sanhermelando J., *España denuncia en la UE la interferencia de Rusia en la crisis catalana*, „El Español” 2017, 13 XI, [online] https://www.lespanol.com/mundo/europa/20171113/261724021_0.html.
- Sanz L., *El PSOE quiere que Sáenz de Santamaría explique a puerta cerrada la injerencia rusa en Cataluña*, „El Mundo” 2007, 16 XI, [online] <http://www.elmundo.es/espana/2017/11/16/5a0d83b246163fb3268b45b2.html>.
- Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, red. R. Radosh, M.R. Habeck, G.N. Sevostianov, New Haven 2001.
- Un país para la gente. Bases políticas para un gobierno estable y con garantías*, 2016, [online] <http://www.aelpa.org/actualidad/201602/doc-programa-gobierno-podemos.pdf>.
- Val E., *Rusia menciona la consulta catalana en el Consejo de Seguridad de la ONU*, „La Vanguardia” 2014, 14 III, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20140314/54403629896/rusia-menciona-consulta-catalana-consejo-de-seguridad-onu.html>.
- Vallín P., *Rusia remite una airada queja al Congreso por la acusación de injerencia en Catalunya*, „La Vanguardia” 2017, 30 XI, [online] <http://www.lavanguardia.com/politica/20171130/433312387698/ciberataques-rusia-embajador-margallo.html>.
- Vázquez Liñán M., *Chechenia y la guerra contra el periodismo de Vládimir Putin*, [w:] *Chechenia, rompamos el silencio*, red. F. Serra, Barcelona 2008.
- Wołos M., *Udział obywateli Związku Sowieckiego w wojnie domowej w Hiszpanii w latach 1936-1939*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2016, nr 97, <https://doi.org/10.18778/0208-6050.97.03>.

Bartosz KACZOROWSKI – historyk i politolog, adiunkt w Katedrze Historii Polszczechnej Najnowszej Uniwersytetu Łódzkiego, autor monografii *Franco i Stalin. Związek Sowiecki w polityce Hiszpanii w okresie drugiej wojny światowej* (2014) oraz *Churchill i Franco. Hiszpania w polityce Wielkiej Brytanii w okresie drugiej wojny światowej* (2016).